

Bojana Modrijančič Reščič

Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

OSTATI ČLOVEK MED VOJNO

Bojana Modrijančič Reščič

Nova Gorica School Centre, School of Electrotechnology and
Computer Science

STAYING HUMAN IN TIME OF WAR

1	Ambrocic	Franz	29. 7.37	Birnbaum
2	Anschel	Stefanie	22.12.25	Krottendorf
3	Arlitsch	Maria	13. 8.33	Karlberg
4	Belina	Christine	3.12.32	Peilenstein
5	Belina	Maria	21. 3.31	Peilenstein
6	Berlez	Justine	6 Jhr.	Laak, St. Marti

POVZETEK

V šolskem letu 2014/2015 so dijaki smeri Tehnik računalništva pri pouku slovenščine ter zgodovine spoznavali krutost druge svetovne vojne, koncentracijskih taborišč, trpljenje otrok ter pojma Hitlerjevi in ugrabljeni otroci. S pomočjo govornih vaj in še živeče pričevalke so nadgradili svoje vedenje o preteklosti. Sledili so učiteljevemu izzivu, ali se je človek spraševal o svoji vesti. Je bil še moralen, ko je vzel življenje drugemu oz. si je lastil to pravico? Je še bil človek in to tudi ostal? Izpostavljali so tudi najmlajše, ki so z otroškimi očmi sledili vojnemu toku in nezavedno odgovarjali na to vprašanje, saj so morali prehitro odrasti.

Ključne besede: človek v prvi svetovni vojni, literarna dela o vojni, šolske govorne vaje, pričevalci zgodovine, učni cilji

ABSTRACT

In the 2014/15 school year, during Slovenian Language and History lessons, students of the computer technician course learnt about the cruelty of World War II and concentration camps, children's suffering, and the notions of Hitler's and kidnapped children. With the aid of oral presentations and a living female witness they were able to build on their knowledge of the past. They pursued the teacher's challenge about whether men were examining their conscience. Were they still moral after taking someone's life or did they have the right to do that? Were they still human and did they stay that way? The students also pointed out the youngest, who followed the course of the war through children's eyes and unconsciously answered that question, since they had been forced to grow up too fast.

Keywords: people in World War I, literary works on the war, oral presentations, witnesses to history, learning objectives

UVOD

S pomočjo govornih vaj v srednji strokovni šoli in še živeče pričevalke vojnih dni sem dijakom skušala približati literarnega in zgodovinskega junaka oz. človeka borca, fotografa ter doživljanje najmlajših v krutih dneh, predvsem pa smo z dijaki skupaj sledili misli, ali je človek še ostal najvišja vrednota ali je postal moralno oporečen. Vsekakor je vojna krutost zanj predstavljala velik izziv in ga silila, da se je zazrl vase. A tega ni zmogel vsak; tak je namreč služil ideji večvredne rase, ki je pozabila na posameznika.

BITI ČLOVEK V VOJNI

Da je težko biti človek, je ugotovil že pesnik Ciril Zlobec v pesmi Sem, ki nisem. Biti in ostati človek v vojni, pa je pomenilo izziv morali vsakega posameznika, ki je bil soočen z morijo. Dotakniti se nedotakljivosti individuuma, je bila vojna pravica posameznikov, ki so se borili za svoj prav. Kakršen koli. In ostali so vojni zmagovalci ter poraženci. So bile vojne vloge zamenjane ob vprašanju biti in ostati človek? Pesnik Srečko Kosovel nas o tem opomni v pesmi Pesem št. X, ko primerja umiranje podgane s crkavanjem človeka oz. dejstvom, da gre pri človeku za razčlovečenje. Ali kot je zapisano v učbeniku Zgodovina za 4. letnik gimnazij Sodobna zgodovina v poglavju Življenje v okupirani Evropi: »Med mnogimi srhljivimi značilnostmi nacističnih taborišč sta izstopali zlasti dve: nepojmljiv sadizem, od najbolj primitivnega pazniškega izživljanja do ‚znanstvenih‘ poskusov na jetnikih, in ‚racionalni‘ izračun o izrabi ujetnikov, v katerega so esesovci všteli vse: od ujetnikovega povprečnega delovnega učinka v nekaj mesecih življenja, kolikor so mu ga namenili, do njegovih oblek, predmetov, zlatih zob, kože, las in celo kosti ter pepela.«¹ Je torej človek med vojno pozabil nase in je bil le stroj za delanje zla? Je še vedel, da obstaja? Je bil res nečuteči robot ali le lupina, ki jo je življenje po vojni ponovno sestavilo? V šolskih klopeh strokovne šole so dijaki 2., 3. in 4. letnika smeri Tehnik računalništva ob branju in razmišljanju o grozotah vojne dognali, da je bilo vprašanje o človeku res težko. A so bili prepričani, da je vojna zaznamovala vse: partizane, Nemce, Jude, otroke, ki so bili rojeni v Lebensbornu ali pa so jih ukradli materam. Dejstvo biti in ostati človek med vojno so pisali zgodovina, živi pričevalci grozot, literarna dela, tako osebnoizpovedna kot oblikovana po verodostojnih dokumentih in začinjena s pisateljsko žilico.

MENUET ZA KITARO

Slovenski avtor Vitomil Zupan v svojem vojnem romanu Menuet za kitaro spremlja moralno pot treh ljudi, ki se sicer trudijo ostati živi, a bit vsakogar je na preizkušnji. To so meščan Jakob Bergant, kasnejši partizan Berk, trdoživi borec Anton in bivši esesovski oficir Joseph Bitter. Prvi v vojni razmišlja, da sovražnik ni človek: »Še žival ni, ne predmet: sovražnik je robot v rokah protičloveka, gnusen zločinec, brez človeških potez; treba ga je zbrisati ‚z obličja zemlje‘.«² Sicer je leta 1943 s ponarejenim dokumentom, z majhnim listkom, zašitim v obleko, odšel iz Ljubljane v partizane. V mestu se je tudi boril, in sicer z zlikanimi hlačami, saj je veliko ljudi spravil v gozd. Poznal je disciplino, ker je bil nekoč skavt, športnik, tudi igralec pokra, zaprt v Gonarsu, vpet v Osvobodilno fronto že od njenega začetka, a med partizani nekoliko zaletav, motilo pa ga je, da so se hoteli posamezniki postaviti na vrh hierarhične lestvice. Med boji, ko se je sproti učil, je odraščal, se

¹ Repe, Božo (2007). Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan, str. 146.

² Zupan, Vitomil (1999). Menuet za kitaro. Ljubljana: DZS, str. 95.

izpopolnjeval, čeprav je bil na začetku brez samodiscipline. A ni smel ničesar spraševati, saj je bilo tako vojaško pravilo. Že kmalu je spoznal, da samo streljaš in si rešuješ golo življenje. Kot drugi si je želel na Mokrec, kjer menda ni bilo okupatorja. Ko je gledal na soborce, je videl, da so otopeli, izmučeni, saj je marsikdo med potjo zaspal. Partizan Berk se je zagledal v njihove roke, ki so bile otekale, krvaveče, gnojne, premrle, trde, neokretne. Zdelo se mu je, da ti ljudje izgublajo svoje osebnosti. So lačni, ušivi, izmučeni, a so se še vedno oklepali ideje o svobodi. Tako kot moški v njegovem sorodstvu, za katere pravi, da so bili soldati, a slave niso dočakali. Omenil je še očeta, ki se je leta 1914 boril na soški fronti, a je leta 1916 padel v Besarabiji kot komandant bosanskega jurišnega bataljona. Berkov soborec, od katerega se je učil, je na začetku molčeči Anton, s katerim sta se srečala v Ribnici. Govorile so le njegove oči, ki so marsikaj povedale. Bil je nekdanji udeleženec španske državljanske vojne, tiskar, saj je v mestu delal v ilegalni tiskarni. Rojak ga je naznanil gestapu. Bil je tudi v taboriščih v Franciji; je nekako človek brez imena, priimka se ne spomni. Šel je v boj proti nacizmu, zavedal pa se je, da ni hujše stvari, kot je razočarani revolucionar. Čeprav ni govoril veliko, je Berku povedal, da je od sanitejcev, ki so mu prevezovali rano, izvedel, da so Nemci našli ranjence, jih pobili z njihovimi puškami, razbili so jim glave; sneg pa je postal rdeč. Človek!? Ali kot bi rekel Joseph Bitter, nekdanji nemški oficir, je človek žival, a Berk mu je oporekal, da se je dvignil visoko nad živaljo. Srečala sta se poleti leta 1973 v Španiji na haciendi, kjer so nastopali najboljši andaluzijski konji in njihovo jahači. Bitter je tam dopustoval z ženo, ki vojne ni marala. Sam je menil, da je vojna strašna, vojskovanje obrt; eden ima zanjo talent, drugi ne. A človek v njej spozna sebe in svojo okolico. Lahko v njej raste ali propada. In čeprav so bili partizani zanj večje in manjše bande, je ob ubitem Nemcu spoznal, da je umrl kot vojak, »oni siromak pa kakor vlažna, bleda luščina, ko veščica, skoraj prozoren, shujšan, v capah, pravi Kristus ... ne bom ga pozabil«. ³ Poznal je tudi strah, a o njem premišljuje šele po vojni. Ve, da vojna človeka ubije, tudi če jo preživi. Nekaj umre v človekovi duši. Sicer traja v vsakem še naprej, ker se ljudem upira, da bi sprejeli svet tak, kot je. Kljub vsemu se mu je Hitler zdel brezumen in vojna prav tako. Berk se je ob tem zavedel, da so v Buchenwaldu pobijali jetnike, ki so bili tetovirani. Sneli so jim kožo, jo ustrojili in izdelovali senčnike za svetilke in spominke. In vse to je počel človek, ki se ni hotel zavedeti, kaj dela.

Vse tri literarne junake, ki so pisali zgodovino, je povezovalo dejstvo, da je vojna kruta in nesmiselna, da so v njej mnoge žrtve, a kljub vsemu umirajoči Anton ponudi Berku nedokončano besedo, za katero slednji ve, da bo sestavljala poved Nasvidenje v naslednji vojni. Torej se človek ne znajde brez nje, se mora bojevati, dokazovati svoj prav, biti drugemu volk ali ostati zvest zavesti, da je kljub vsemu vendarle človek?

Na to vprašanje so skušali odgovoriti dijaki 3. letnika smeri Tehnik računalništva; njihov sošolec je o prebrani knjigi ob svoji govorni vaji romana zapisal, da bi moral tako vojno knjigo prebrati vsak dijak. »Vrstice, ki mi bodo vedno ostale v spominu, niso tiste, ki opisujejo bitke glavnega junaka Berka z Nemci, ampak majhne podrobnosti: navade in običaji med partizani, obnašanje in spremenjeno razmišljanje, ko ure in ure samo hodiš, psihično trpljenje partizanov in seveda izredno velika želja po preživetju, neskončne hajke, ki ne pripeljejo nikamor, kot pravi pisatelj, a so bile velikokrat čas za razmislek. Verjamem, da človek zatre te grde spomine in tudi pisatelj razloži, da ko nekaj let gledaš eno in isto, nisi več človek, ampak si stroj brez duše; ko vidiš prijatelje in bližnje tovariše umirati, te vse to zaznamuje. Berk med pohodi ob hajkah spozna ljudi okoli sebe. Ugotovi, da ima vsak človek svoj način razmišljanja, svoje prepoznavne znake, svoje gibe telesa in seveda tudi svoje motive in razloge. Pisatelj tako skozi te neskončne pohode vsrkava vase četo, ki ji pripada, in kmalu tudi on postane le še ena neprepoznavna senca, ki se sprehaja po slovenskih gozdovih. Tudi borci so postajali ljudje brez

človeških lastnosti. Smrad, umazanija, driska zaradi slabega prehranjevanja in še posebej uši so pestile vsakogar od njih. Imena so redko uporabljali, zato so se tudi ta počasi zabrisala. Vsak član čete je občutil otopelost in vdanost v usodo. Hajka povzroči izgubo občutka za datum. Ura teče normalno, vendar je čas iz leta v leto manj pomemben. Prav tako ta dolgotrajna hoja ponosi oblačila, iznakazi obraze in kdaj tudi celotno telo, v praznini vsakdana pa se počasi izgubijo lastnosti vsakega človeka. Vendar se kljub vsem tem dejavnikom partizani prebijajo, pa čeprav brez upanja oziroma pričakovanja konca. Berk kmalu ugotovi, da bodo zdržali, ker morajo, okupatorji pa ne bodo, ker jim ni treba. Vojaki so hrepeneli le po hrani, s katero ne bi nahranili niti miši, manjšem ogenjčku, ki ga lahko pokriješ z rokami in te greje, delčku cigarete, ki jo lahko v miru pokadijo in seveda rani, ki je obvezana s suho in čisto cunjo, ter telesu, ki je brez uši. Še posebej med zimo je bil pomen tople tekočine v menažki nepredstavljen. Vse ostalo je bilo le bonus in nihče si ni želel več od tega, saj so se zavedali, da več ne bodo dobili, dokler se vojna ne bo končala. « Njegovi sošolci pa so v romanu izpostavili mulvodca, ki si je v mrzli zimi grel roke v črevesju živali in spal. Pa kurirja, ki so ga Nemci živega zakopali, ko so ga ujeli. Niso mogli mimo dejstva, da je borec dobil kroglo v popek, a so mesto, kjer je izstopila, partizani zalepili, da je lahko hodil. In vedeli so, da so Nemci v Kragujevcu postrelili razrede z učitelji. Spoznali so, da so borci spali tudi med hojo, ponoči pa se niso smeli sleči ali sezuti, sicer bi na oblačila in obutev ob pokanju lahko kar pozabili. Torej je imel človek v vojni posebno mesto. Kje je bila še meja biti človek in to tudi ostati? Se je moral človek zaradi dejstva ostati živ, zaradi svojega preživetja spustiti na zelo nizko raven, da ni bil več podoben človeku? Vemo, da še žival ne zavže svojih mladičev. A človek je v vojni lahko zradiral sovražnika, ker je verjel, da ni več človek. Je on potem še ostal individuum? Bi mu lahko rekli človek, ne da bi ob tem mislili na nekaj slabega? O tem vprašanju so razmišljali dijaki v svojih govornih vajah v literarnih delih Fotograf iz Auschwitza in Vojak z zlatimi gumbi. Obe sta napisani po resničnih dogodkih, saj junaka doživljata vojno kot zlo, ki se jima je pokazala v najstrašnejši obliki.

FOTOGRAF IZ AUSCHWITZA

Luca Crippa ter Maurizio Onnis sta spremljala pot 23-letnega Wilhelma Brasseja, poljskega jetnika, ki se je fotografiranje učil v stričevem ateljeju v Katovicah, pri življenju pa sta ga ohranjala tudi znanje nemščine ter očetovo avstrijsko poreklo. Zaposlil se je v t. i. identifikacijski službi. Njegov poveljnik je bil višji narednik SS Oberscharführer Bernhard Walter, ki je tudi sam zelo rad fotografiral, najraje deportirance ob sestopu z vlaka, prve selekcije, ločevanje družin, objokane otroke, obupane žene, ki so kmalu končale v plinskih celicah. Za svojo osebno zbirko je naredil fotografije skladovnic trupel, ki so bila sežgana na prostem, saj so krematoriji postali nezmogljivi. Kapo identifikacijske službe pa je bil Franz Maltz. Kako je to postal, ni nihče vedel, vendar je tudi nejasno izginil. Čeprav jetnikov ni pretepal, jih je sovražil in se imel za preroka nemške usode, češ da bodo Nemci vojno izgubili, za bodečo žico pa bodo stali Hitler, Himmler in drugi. Bil je politični jetnik, zaprt že pred vojno, ker je bil komunist. Brasse je s svojimi pomočniki izvedel, da so ga ustrelili in sežgali v krematoriju, saj je svoje sanje zaupal političnemu komisarju, ki je sovražil komuniste. Sicer je Brasse fotografiral jetnike in jih evidentiral, tudi esesovce, da so lahko fotografije pošiljali domov svojim ženam, ljubicam, ter jetnike, ki so bili vredni posebne pozornosti: tetovirance, tiste z različno barvo oči, dvojčke, pritlikavce, tiste z različnimi oblikami ustnega raka, ginekološke medicinske poskuse, jetra umrlih. Zaznamovali so ga že prvi meseci v Auschwitzu: »Ko je skozi objektiv gledal jetnike, so se mu v njih prikazovali obrazi mrtvih tovarišev, da si je moral pogosto mencati oči.«⁴ Vedno je naredil tri posnetke: tričetrtinskega s pokrivalom, drugega od spredaj ter tret-

⁴ Crippa, Luca, Onnis, Maurizio (2014). Fotograf iz Auschwitza. Ljubljana: Družina, str. 36.

jega s strani. Vstal je zgodaj zjutraj, legel pa k zelo poznemu »počitku«. Po taborišču je hodil s sklonjeno glavo, sicer bi videl grozljive prizore: delovne skupine so tolkli pazniki in vpili nanje, bolni jetniki niso vedeli za dan svoje smrti, vozovi s trupli so odhajali proti krematoriju. V zrcalo se ni pogledal več. Sicer je retuširal skrivaj, s svinčniki, ker je hotel jetnike ovekovečiti z dostojanstvenim videzom. Zamujal se je »s popravljanjem senc in mehčanjem preostrih obraznih potez, pri povečavah pa je skušal zabrisati sledove udarcev.«⁵ A ni mogel mimo 14- oz. 15-letnih bolnikov s tifusom, ki so umirali zaradi smrtonosnih injekcij, preučevanju učinkov zdravil ob sterilizacijskih poskusih na Judinjah, ustrojene kože s tetovažo na hrbtu za kasnejšo vezavo doktorjeve knjige. Shranil je poročno fotografijo kapa Rudolfa Friemela, nekdanjega srednješolskega učitelja, sicer avstrijskega komunista ter sovražnika nacistov in Hitlerja. Ko so v taborišču zacvetele vijolice, jih je fotografiral, dokument pa poklonil svoji ljubezni Baski, poljski politični jetnici. Fotografiral je tudi zloglasnega Mengeleja v beli srajci s kravato in športnim suknjičem. Walter je fotografu oponesel, da je to najbolj obetajoči znanstvenik v rajhu. A Brasse se je pri svojem delu počutil umazanega, saj je bil omadeževan s krivdo. Pregarjali so ga brezcutni pogledi bolničark, okrvavljeni organi mladih Judinj, sodelovati je moral celo pri tajni operaciji, ko so tiskali ponarejene bankovce, kar bi najprej pri Američanih, kasneje pa pri Angležih povzročilo pravo zmedo. A tudi njega so osvobodili zavezniki. Svoje fotografije je obdržal, čeprav je ob tem tvegal življenje, v svet pa je tako ponesel vso krutost posameznikov, ki so tudi njemu usodno zaznamovali trnovo pot.

Dijaki 2., 3. in 4. letnika smeri Tehnik računalništva so dopolnjevali svoje sošolce, ki so imeli govorne vaje. Povedali so, da je bilo fotografovo življenje zelo težko. Kljub vsemu je še vedno tvegal. Niso mogli pozabiti krutih poskusov, ki so jih izvajali doktorji, znanstveniki, ki so verjeli, da delajo prav. Na moje vprašanje, kje se je v vsem tem izgubil človek, so mi dijaki rekli, da so vsi nadrejeni verjeli, da so taboriščniki ničvredni, čeprav so bili tudi oni ljudje. Le drugačni, taki, ki niso bili vredni, da živijo. Vsem se je najbolj vtisnila v spomin podoba Rajskega vrta, tetovaže, ki je krasila hrbet Poljaka iz Gdanska, ki je bil kurjač na ladji. »Odrli so ga. Le kako so lahko to počeli?« so komentirali dijaki. Mladostniku 4. letnika se je zdela nenavadna ljubezenska zgodba med Brassejem in Basko, ki se je začela v krutih časih v taborišču. Komentiral je tudi Friemelovo poroko, izpostavil pa je oči sina Edija na poročni fotografiji, ki so izžarevale zaskrbljenost ter nedolžnost. Deček se ni smehljajal. Dijak 3. letnika je fotografu čestital, da je kljub nevarnosti dokumente obdržal in tako svetu pokazal krutost nacistov, ki so verjeli v tretji rajh. Dijak 2. letnika poklicne smeri Računalnikar pa je ob svoji govorni vaji zapisal: »Knjiga je na začetku zanimiva, nato postaja zmeraj bolj grozljiva. Ko bereš, kakšne različne poskuse so nacisti delali na moških, ženskah in otrocih, te kar spreleti srh. Fotograf Wilhelm Brasse se je zavedal, da ima pomembno vlogo v tem taborišču. Skozi objektiv je slikal nešteto obrazov ljudi, ki so čez noč izginili v krematorijih ali pa so bili ustreljeni. Spomin nanje je obstajal samo še v fotografijah. Brasse je bil pripravljen plačati z lastnim življenjem, da bi lahko rešil na tisoče spominov in fotografij obrazov ljudi. Skušal je pomagati ljudem, kolikor je upal, zavedal pa se je, da je tudi on enak kot vsi drugi taboriščniki. Pri življenju so ga držale samo njegove fotografske sposobnosti, ki jih je dobil od strica na Poljskem. Knjigo zelo priporočam za branje, saj je poučna. Ko bereš vse te grozote vojne in taborišča, lahko le upaš, da se kaj takega ne more več zgoditi.«

VOJAK Z ZLATIMI GUMBI

Miriam Steiner Aviezer je v romanu spregovorila kot 6-letna Biba. Prvič se je srečala z vojakom z zlatimi gumbi na železniški postaji; le-ta je kričal in vsem zbranim razdelil ru-

mene zvezde, da bi si jih prišli na rokave. Ločili so jo od mame in jo strpali na vlak z drugimi otroki. Vsi so bili tiho, starejši so pomagali mlajšim. V kotu so opazili zaudarjajočo posodo s pokrovom. Govorili so mnogo jezikov, vsem je bila skupna beseda mama: »Bili so pisano oblečeni: v spalnih srajčkah, v oblekah, v plaščih, eni so imeli čevlje, drugi so bili bosi, eni s kako culo, drugi praznih rok, eni s kapami, drugi brez ... «⁶ Velika deklica je pripovedovala pravljice in vsem je pravično razdelila kruh; Bibi je svetovala, naj je počasi. Vsi otroci so bili preveč prestrašeni, zato nihče ni prosil vode. Deček Vlado je Bibi zaupal, da gredo v taborišče. Tam so bile na pol požgane barake brez oken in streh. Ponekod so ležale prazne škatle, pločevinasti zaboji, cunje, čevlji. Strašno je smrdelo. Sonce je strašno pripekalo, otroke je žežalo. Neka deklica je hotela s skodelico ujeti Bibine solze. Zopet se je pojavil vojak z zlatimi gumbi, ki je ocenjeval otroke, postrojene na žgočem soncu. Bibi se je zdel lep, vse se je svetilo na njem. Slutila je, da se mu mora nasmehnuti. A je žejna, tako kot so žejni majhni otroci v baraki. In vojak z zlatimi gumbi ji je prinesel vodo v steklenici, ki jo je do polovice spraznil v baraki, njegovi podrejeni pa okoli nje. Nato so prižgali ogenj. Otroci so klicali mame. Deklica s skodelico je postala del okna: »Njeno negibno telo je črnelo – samo iztegnjena skodelica jih je še prosila vode.«⁷ In vojak z zlatimi gumbi se je smehljal. Bil je prijazen in lep. Ko se mu je Velika deklica obesila za rokav, jo je odrinil in si očistil oblačilo. Biba je spoznala, da je vojak z zlatimi gumbi pošast, ki je ubila majhne otroke. Vojaki jim prinesejo kruha in vode ter jih odpeljejo na kraj, obdan z bodečo žico. Vojak z zlatimi gumbi je odprl vrata lesene barake, kjer so bile njihove mame. Bibina je jokala. Dekle je otopelo, celo zbolelo je in mame ni moglo objeti. Med njima je bilo nekaj neizgovorljivega. Mama je morala delati v pralnici. Postala je slabotnejša, trgala si je od ust, da je imela hči kaj jesti. Dežurna v barakah jo je že hotela zapisati, da ne bo več zmogla stati v vrsti. Dekle pa se je spomnilo preteklosti, ko so bili še srečna družina. Pred njo se je nenadoma pojavil vojak z zlatimi gumbi in jo je z ostalimi povabil k bogato obloženi mizi. Tedaj je nekdo pobral ostanke hrane s krožnikov in jih stresel v smeti. Bibi je bilo skoraj slabo: »Solze so ji kapljale v prazen krožnik. Oficirji so se še kar naprej smejali.«⁸ Vojak z zlatimi gumbi je menil, da moraš biti z otroki potrpežljiv, pa lahko z njimi narediš, kar hočeš. Ona pa bi pojedla tudi pomije. Eden izmed oficirjev je kmalu zopet razstavil hrano po mizi ter Bibi naročil, naj vzame le eno jed. Vzela bi marjetice, ki jih je vedno nosila mami za rojstni dan. Potem pa je v duhu zagledala njeno podobo – suh in sestradan obraz ter vročične oči. S kosom kruha je odšla v pralnico.

Dijak 2. letnika smeri Tehnik računalništva je ob svoji govorni vaji izpostavil krutega vojaka z zlatimi gumbi: »Vojak z zlatimi gumbi je bil italijanski fašistični oficir, sadist in psihopat – to izvemo po tem, ko je ukazal zažiganje malih otrok in se pri tem smejal. Njegova lepota in toplota zlate barve ne odtehtata njegovega strašnega značaja, ko uživa, ker muči otroke, jih mori. Sadisti so bili tudi njemu podobni pri kosilu. Kako lahko narediš otroku kaj takega, ko ga pustiš lačnega in žejnega ter ga prisiliš, naj si izbere eno stvar, vse ostalo pa zanj ni dostopno. A taki ljudje mogoče niti ne vedo, do kod lahko seže krutost. On je bil tisti, ki je ukazal deportacijo Bibine družine. Vojak z zlatimi gumbi je bil vzdevek, ki mu ga je Biba dala zaradi njegove uniforme in našitkov.« Biba se mu je zdela zelo pogumno dekle, saj se je zelo mlada ločila od svoje mame, vendar je kljub temu na vlaku ostala trdna in ni jokala, prehitro pa je odrasla, saj je morala ona skrbeti za mamo in ne obratno. »Pošiljanje nedolžnih ljudi v koncentracijska taborišča se mi je zdelo kot eden največjih zločinov proti človeštvu. Najbolj kruto je bilo, ko so ljudi sežigali zaradi njihove rase, pa tudi življenjski pogoji na tem prostoru so bili katastrofalni. Po mojem mnenju bi moral biti vsak človek enakovreden, ne glede na njegovo rasno pripadnost. Upam, da se take grozote v prihodnosti nikoli ne bodo ponovile, saj so zelo zaznamovale človeštvo.«

⁶ Steiner Aviezer, Miriam (2015). Vojak z zlatimi gumbi. Ljubljana: ZRC, str. 30.

⁷ Prav tam, str. 59.

⁸ Prav tam, str. 106.

HITLERJEVI TER UKRADENI OTROCI

Druga svetovna vojna je pomenila veliko gorje ne le za trpeče odrasle, pač pa so tudi otroci plačali veliko ceno. T. i. Hitlerjevi otroci so trpeli zaradi nemške organizacije Lebensborn oz. Vir življenja, ki jo je ustanovil Heinrich Himmler leta 1933 v Nemčiji, v letih 1940 in 1941 pa v okupiranih državah Avstriji, Franciji, Belgiji in na Norveškem. V učbeniku Sodobna zgodovina oz. Zgodovina za 4. letnik gimnazij lahko preberemo, da je ta organizacija s pomočjo SS-a skrbela za razmnoževanje čiste arijske rase: »Zah-teve po čistosti rase in številu otrok so morali izpolnjevati zlasti člani SS-a, ki se niso smeli poročiti, dokler jim tega ni dovolila organizacija na podlagi preverjanja rodovnika ter telesnih sposobnosti zaročenke. Vloga ženske v nacistični družbi je bila omejena na razplod. Več otrok je rodila, bolj je bila cenjena. Pričakovano povprečje so bili štirje otroci, dva za vojsko in dva za nadaljnji razplod.«⁹ Firerju je morala ženska podariti vsaj enega otroka; izbiral jih je seveda Lebensborn. Veliko otrok je bilo tudi ponemčenih in ugrabljenih, torej iztrganih iz domačega okolja, odpeljanih od mater ter pahnjenih v tuje življenje, tudi trpljenje. Dojenčke je prevzela organizacija Lebensborn, ki jih je dodeljevala nemškim družinam. Po vojni se jih je nekaj vrnilo v domovino s pomočjo mednarodnih organizacij, »pogosto pa je bilo iskanje neuspešno, ker je Lebensborn dokumente uničil.«¹⁰

MAX

Sarah Cohen – Scali so pri pisanju romana o Hitlerjevih in ukradenih otrocih navdihnili resnični dogodki. Tu se nam odkrije vsa tragika organizacije Lebensborn, saj je naslovni junak Max večkrat poudaril, da je njegov oče firer, mati pa Nemčija. Sicer se je deček rodil visoki svetlolaski, ki se je prijavila kot negovalka v Steinhöringu v predmestju Münchna, ter esesovskemu majorju. Mater so pred spočetjem stehali ter izmerili, morala pa je dokazati, da je prava arijka oz. da ima nemške prednike od 1750 dalje, da so zdravi in da se po njih ne pretaka slovanska ali judovska kri. In morala je priseči firerju, da mu bo vsako leto dala enega otroka. Max se je rodil 20. 4. 1936 na Hitlerjev rojstni dan in je popolnoma ustrezal selekciji, sicer bi ga odstranili z injekcijo in razglasili, da se je rodil mrtev. Verjel je, da je poseben, saj je deležen velike pozornosti, tudi hranilne knjižice. Mati ga je lahko vzela v naročje trikrat na dan; deček je tako občutil delček stika z mamó, ki pa ga je moral kmalu pozabiti. Ob krstu mu je firer podelil ime Konrad von Kebnersol, že ob rojstvu pa je dobil naziv mladi cesar. Tako kot drugi malčki je tudi on nekoč ponoči izginil. Njegova mati Inge, ki mu je dala ime Max, je jokala in si je želela o sinu vedeti tudi v prihodnje. A pravilnik je to prepovedoval. Tako je dojenček postal last druge doječe matere, tisti pa, ki se niso razvijali najbolje ali so imeli prirojene napake, so končali na inštitutu Steinhof na Dunaju, kjer so »v formalin shranili njihove glave, možgane, organe in jih v kozarcih razvrstili po policah. Z etiketami.«¹¹ Sicer bi bil Max rad najhitreje vključen v Jungvolk oz. oddelek Hitlerjeve mladine za dečke, stare od 10 do 14 let. Do svojega 6. leta bi moral biti posvojen, nato pa bi se začel izobraževati – vključili bi ga v športne dejavnosti, naučil bi se bojevati in spoznal bi nacistično zgodovino. Pri 18 letih bi bilo urjenje končano, sledil bi vstop v vojsko. Fanta pa je že kot dojenčka ugrabila taboriščnica modrih oči iz Dachaua, sicer Nemka, poročena s Poljakom. Izgubila je svojega otroka, ki ga je esesovec ob rojstvu ustrelil. Maxa so našli v obupnem stanju, vendar so mu prizanesli, ker je bil firerjev krščenec in zgled nekoga, ki je zmagal. Ko je dopolni 4 leta, se je začela njegova misija na Poljskem. S frau Lotte, kasneje s Poljakinjo iz Ravensbrücka Bibiano sta iskala modrooke in plavolase otro-

⁹ Repe, Božo (2007). Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan, str. 146.

¹⁰ Prav tam, str. 173.

¹¹ Cohen – Scali, Sarah (2015). Max. Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 69.

ke, s katerimi se je fant spoprijateljil, nato pa so jih ugrabili esesovski vojaki, ker so bili stari manj kot 6 let. Tako bi jih prevzgojili v popolne nemške otroke. Ob Bibiani je Max zopet občutil materinsko naklonjenost, vendar so jo kmalu odstranili, ker ni hotela več opravljati umazanega dela. Fantova osamljenost se je kazala z bolečinami v trebuhu. Pri 6 letih se je šolal v Kalischu, nekdanjem samostanu. Postati je moral vzor poljskim otrokom, iz njihovega spomina izbrisati besedo mama oz. potruditi se je moral, da bodo pozabili preteklost. Taki otroci so dobili nemško ime in nov datum rojstva. V šoli so tudi trpeli; najhujša kazen je bila kapela, saj so morali klečati celo noč, roke so imeli razkročene v križ, tepež pa je pomenil, da si se premaknil. Max se je kmalu zavedel, da firer spodbuja ovaduštvo ter noče izobraženih ljudi. Tam je spoznal 13-letnega Juda Lucjana, ki je kmalu postal ponemčeni Poljak Lukas. Navzven je bil pravi arijec, zaželel si ga je za brata. Lucjana je za veliko vsoto denarja skrila Poljakinja, Nemci pa so mu pobili družino, potem ko so jo zaprli v geto. Kmalu sta z Maxom odšla v napolo oz. elitno šolo rajha v Potsdamu blizu Berlina. Lukas mu je pravil Mrtvaška glava, a ko mu je Max povedal svojo zgodbo, je jokal. Zahteval je, da po vojni povesta, kaj se jima je zgodilo. Sicer se je zakrknil, a je bil neukrotljiv, trmast, zdelo se je, da ga nič ne more več prizadeti. V napoli so najbolj cenili šport in posmehovanje Judom, saj naj bi bili bacili, zajedavci. Tudi umivali so se z Rifom, čisto judovsko mastjo, ki je smrdela in se ni penila. Lukas je tam spoznal dva sinova častnikov, Gunterja in Hermana. Čeprav so bili neločljivi, obema kmalu sodijo, a je videti, kot da sta umrla med obveznimi vajami. Verjel je, da bodo v Berlin kmalu vkorakali Rusi oz. Ivani, kot jim je pravil, vendar so bili ti zanj pogubni – pijani Rus je bil prepričan, da je pravi arijec. Devetletnemu Maxu je neizmerno hudo; ponovno pa je videl svojo lepo mamo in se zavedel, da ga je Nemčija popolnoma razočarala. Morala bi biti rešiteljica, a jih je izdala.

Ker so v roman zajeti kruti dogodki o otrocih, sem se odločila, da ga v branje ponudim dijakoma 3. in 4. letnika smeri Tehnik računalništva. Dijake je presenetila krutost organizacije Lebensborn, ki je nečloveško ravnala z otroki. Zdelo se jim je nepojmljivo, da so se otroci rojevali in ostali brez ljubezni. Dva dijaka pripovedovalca sta izpostavila dejstvo, ki ga je povedal Max o svojih starših: njegov oče je firer, mati pa Nemčija. *»Od tod bolečine v trebuhu, zaradi stiske,«* je spoznal tretješolec. Zavedel se je, da so dečka imele rade kar tri ženske: mama, taboriščnica ter Bibiana. *»A moral se je ločiti od njih, navezal pa se je na Lukasa. Ironično je, da je bil Jud, preoblečen v arijca,«* se je posvetilo četrtošolcu. Poslušalcem 3. in 4. letnika je bilo nepojmljivo, da so ljudi zapirali v geto. Niso mogli verjeti, da so nacisti razpršili Lucjanovo družino. In da se je Poljak vozil mimo s tramvajem, ni pa smel z ničimer pokazati, da jih pozna. In nato jih ni bilo več. Dijak 3. letnika, ki je imel govorno vajo, je celo izpostavil kruto vojno dejstvo – posilstvo žensk, vendar so te zamenjale vlogo moških v Berlinu: *»S pokončnostjo, odločnostjo, energijo, učinkovitostjo. Niso ne svetlolase ne velike, kakor so nas učili pri pouku biologije v napoli. Z nekaj izjemami jih je večina rjavolask, majhnih, čokatih. Mišičastih od prenašanja vseh teh vreč premoga in velikih kovčkov, v katere so stlačile vse svoje imetje, preden so se spustile v zatočišča. In pogumne so.«¹²* Zdelo se jim je tudi nepojmljivo, da ko Max končno le sreča svojo mamo, ob tem ne občuti ničesar. Ona v rokah drži fotografijo sinovega krsta in joče. Pripovedovalec v 3. letniku je povedal, da je bila pravi primerek za bodočega Hitlerjevega vojaka. Lukas pa se mu je zdel tisti, ki bi od znotraj pobil cel tretji rajh. Četrtošolec je opozoril nanj kot na človeka, ki je bil navzven dovolj trden, pravi upornik, a so ga prizadele usode ljudi: *»Ni mu bilo usojeno, da bi dočakal konec vojne in počakal na Američane, da bi jim povedal svojo zgodbo. Zato pa jo je Max.«*

Dijakom 3. in 4. letnika smeri Tehnik računalništva sem povedala tudi zgodbo Stanislave Berlec, poročene Završnik, ukradenega otroka, s katero sva se srečali v Portorožu ob srečanju ukradenih otrok 20. 9. 2015. Bila je ena izmed šestih otrok, ki so bili izseljeni v

Deutschen Volkstums Saldenburg den 18.3.44
Volksdeutsche Mittelstelle
 Lager Saldenburg (Bayer. Wald)
 Post selbst

Lagerliste.

Nr.	Name und Vorname:	Geb. Dat.	Geb. Ort:	Aussiedlungsort:	Kreis:	Alter:
1	Ambrocic Franz	29. 7.37	Birnbaum	Birnbaum	Radmannsdorf	6 Jhr.
2	Anschel Stefanie	22.12.25	Kottendorf	Krottendorf b/Pett	Cilli	18 "
3	Arlitsch Maria	13. 8.33	Karlberg	Karlberg 42	Cilli	10 "
4	Belina Christine	3.12.32	Peillenstein	Gubno	Peillenstein	11 "
5	Belina Maria	21. 3.31	Peillenstein	Gubno	Peillenstein	13 "
6	Berlez Justine	6 Jhr.	Laak, St. Martin-Tucheln	Stein	Stein	6 "
7	Berlez Maria	9 "	Laak, St. Martin-Tucheln	Stein	Stein	9 "
8	Berlez Stanislaw	10 "	Laak, St. Martin-Tucheln	Stein	Stein	10 "
9	Blaksclitsch Anna	8.12.37	Rudolfsstadt	Haselbach 79	Stein	10 "
10	Bresownik Alois	20. 5.28	Wotschna	Cepele 40	Cilli	6 "
11	Bresownik Anna	10. 1.37	Wotschna	Cepele 40	Cilli	15 "

Seznam ukradenih otrok v taborišču Saldenburg.
 (Vir: Osebni arhiv Stanislave Završnik.)

nemška taborišča. Oče je bil prvi organizator Osvobodilne fronte za Tuhinjsko dolino in Črni graben, tudi mama je bila partizanka. Ko so nekoč grabili seno, so jo skupaj s sestro postavili na stražo, a so ju presenetili Nemci. Deklici sta s kričanjem opozorili domače, da so se moški umaknili v gozd, žandarji pa so začeli streljati. Nosečo mamo so zaprli, vendar so jo spustili, češ, naj se mož sam prijavi. On je vedel, da so bili izdani; nanj je bila razpisana nagrada. Nemci so jim grozili, da jih bodo obesili, hišo pa požgali. A oče jih je hotel počakati s četo. Otroci so se skrivali v lopi v gozdu, ker jih ni nihče hotel vzeti k sebi. Tudi bali so se. Teta jim je nosila hrano, kasneje je umrla v Auschwitzu. A Nemci so otroke našli in jih odpeljali v Kamnik v zapor. Nato so jih odpeljali v Nemčijo v otroška taborišča Seligenporten, Saldenburg, Kastl, Mainburg, Neustift, Leipzig ter jih razdelili po spolu in starosti. Pravijo jim bandenfirer. Tudi mamo so ujeli in jo iz Begunj poslali v taborišče v Ravensbrück. Po vojni so se otroci srečali z njo, a je skoraj niso spoznali. Oče je bil aktiven partizan in je bil trikrat ranjen. Stanislava je bila stara osem let, ko so jo zaprli. Najprej je šla v taborišče Seligenporten, nato v Saldenburg, kjer je dočakala svobodo. Spominja se, da so morali otroci govoriti nemško, »*če ne nam je lagerfirerica s flajštrom zalepila usta*«. Torej je slovenska beseda zamrla. Sicer so morali pospravljati, ribati tla hodnika na kolenih, po sobah je vladala vojaška komanda. Zjutraj so morali peti nemško pesem. Za zajtrk so dobili košček kruha in črno brozgo, za kosilo žabja jajca, za večerjo krompir. Ko sem jo vprašala, kako so izgledala žabja jajca, mi je sogovornica povedala, da je bila jed preveč razkuhana, brez okusa in nagravnja. Bili so lačni, zvečer so klicali mame in jokali. A lagerfirerica jih ni smela slišati, saj je stala pred vrati. V nedeljo jim niso kuhali. Na začetku jim je lagerfirer prebiral imena mrtvih mam v Auschwitzu, nato se je to nehalo. Otroci so jim lahko pisali enkrat na mesec, vendar v nemščini. Spomnila se je še, da so jih osvobodili Američani, med njimi so bili tudi črnici. Lagerfirerica pa so zvezali in jo odpeljali. V svoji knjigi Dokler živimo, naši spomini ne morejo umreti, je Stanislava zapisala: »*Danes so naša srca še vedno obremenjena in obtežena s preteklostjo. Zamorjena mladost se v nas ni nikoli prebudila. V naših umorjenih srcih je ostala bolečina in v njih bo ostala za vedno ...*«¹³

UČNI CILJI

Pri šolskem predmetu slovenščina, ki ga poučujem na srednji strokovni šoli, smo z dijaki sledili mnogim učnim ciljem. Govorne vaje so izpostavile samostojnost mladostnikov, ki so ob prebranih delih svojim sošolcem predstavili temo literarnega dela. Pritegnili so jih k poslušanju ter jih spodbudili, da so spremljali tudi pisno sporočanje, ki naj bo zborna

¹³ Završnik, Stanislava (1997). Dokler živimo, naši spomini ne morejo umreti. Kamnik: Samozaložba, str. 63.

ter mora težiti tudi k estetskemu doživljanju. Napisano je bilo v računalniških programih PowerPoint in Word. Prebrana knjiga je tudi krožila po razredu. Ob naslovnici, fotografijah in prebranih odlomkih so lahko tudi sami tvorili razumljiva ter pravopisno pravilna govornjena in zapisana besedila. Ko sem jih vodila in usmerjala, so spoznavali literarne junake, ki so živi pričevalci nekdanjih dni. Umeščali so jih v slovenska in tuja literarna dela, s svojimi zreliimi komentarji pa so razumeli pomen slovenske literature v najtežji zgodovini. Besedila so tudi vrednotili ter prepoznali morebitno sporočevalčevo pretvarjanje. Zavestno so sodelovali na vseh jezikovnih ravneh: razčlenjevali so besedila in tako nadgrajevali svoje znanje o pragmatičnih, pomenskih, oblikovnih, jezikovnih, pravopisnih značilnostih povedi. Ob tem so razvijali lastno samopodobo, zmožnost empatije, strpnosti, moralni in socialni čut. Ob branju in interpretaciji literarnih besedil so razvijali širšo sporazumevalno zmožnost tvorjenja in sprejemanja tudi različnih neliterarnih besedil.

Tudi pri šolskem predmetu zgodovina, ki se povezuje s predmetom slovenščina, so dijaki uresničevali učne cilje, saj so izpostavili svoje vedenje o drugi svetovni vojni, ki je prizadela svet in Slovence. Vedeli so, da sta nacistična Nemčija in Adolf Hitler spodbudila uresničevanje pojma arijska rasa. Vse to je izničilo pojem drugačen človek, pripadnik druge rase. Koncentracijska taborišča niso prizanesla niti otrokom, kaj šele drugim. Dijaki so spoznali, da je krutost izza ograjene žice uhajala v svet s pomočjo neprecenljivih fotografij poljskega fotografa, ki si je tako reševal življenje. Odkrile so se jim tudi krutosti nemških zdravnikov, ki so verjeli v koristnost svojega krutega dela za Veliko Nemčijo. Nevarni so bili ljudem, ki niso bili Nemci, a so tudi slednjim predstavljali grožnjo, če se niso zavzeli za večvredno raso. Izpostavljena sta bila tudi pojma Hitlerjevi ter ugrabljeni otroci. Nacistični vodja je hotel s svojim projektom izničiti obstoj nepotrebne manjvredne rase. Bil je grožnja za Evropo in svet. Dijaki so tudi izvedeli, da obstajajo še živeče priče, ki so jih odtegnili domačemu ognjišču in jih poslali v nemška taborišča. Seznanili so se s krutostjo le-teh ter izvedeli, da sta krutost in vojna brezobzirnost posegli v najmlajše ter tako zaznamovali njihova življenja. Osvežili so tudi vedenje o pojmih Osvobodila fronta, partizanski odpor, brigada ter da je odporniško gibanje pripomoglo k osvoboditvi slovenskega naroda izpod tuje oblasti.

SKLEP

Biti človek v vojni moriji, je bilo zelo težko. Še težje je bilo ostati človek z veliko začetnico, saj je vojna iz ljudi skušala narediti živali s kremplji in zobmi. Dijaki srednje strokovne šole so s pomočjo literarnih del ter preživele pričevalke spoznali, da so se morali borci zavedati svoje človeškosti, da so lahko preživeli in ostali pričevalci zgodovine. Vojni stroj jih je hotel razčlovečiti, jim skušal vzeti zavedanje o lastni identiteti, oni pa so utrdili vero v boljši jutri vseh trpečih za nadaljnji človeški rod.

VIRI IN LITERATURA

- Cohen-Scali, Sarah (2015). Max. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 Crippa, Luca, Onnis, Maurizio (2014). Fotograf iz Auschwitza. Ljubljana: Družina.
 Katalog znanja, Slovenščina, Srednje strokovno izobraževanje, 2010.
 Katalog znanja, Zgodovina, Srednje strokovno izobraževanje, 2007.
 Repe, Božo (2007). Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
 Steiner Aviezer, Miriam (2015). Vojak z zlatimi gumbi. Ljubljana: ZRC. Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
 Završnik, Stanislava (1997). Dokler živimo, naši spomini ne morejo umreti. Kamnik: Samozaložba.
 Zupan, Vitomil (1999). Menuet za kitaro. Ljubljana: DZS.